

[א] גרעון כסף — שהוא סכום קצוב, על פי הכסף שנקנה בו. (635)

[ב] שש שנים — זמן קצוב.

[ג] יובל — גם הוא בא לזמן קצוב.

אבל דבר שאין לו קצבה לא קתני, [לא שנינו במשנה], ולפיכך לא שנינו במשנתנו את מיתת האב, לפי שאין בה קצבת זמן ידוע.

והגמרא מקשה על תירוץ זה:

והא הבאת סימנין של נערות, שהאמה יוצאת בהבאתם, דאין להם קצבה, שהרי יש נערה שממחרת להביא סימנים, ויש שמאחרת, ובכל זאת קתני שנינו יציאה זאת במשנתנו!

ומוכח מכאן, שהתנא שונה אפילו יציאות שהן דבר שאין לו קצבה, וחוזרת השאלה, מדוע הוא לא שנה את יציאתה במיתת אביה?!

אמר רב ספרא תירוץ: אמנם סימנים אין להם קצבה למעלה, כלומר, מעל גיל שתים עשר שנים אין קצבה לסימני נערות, אלא אימתי שתביא שתי שערות היא נעשית גדולה, ויוצאת בכך, (636) אבל יש להם לסימנים קצבה למטה, לפני גיל שתים טז-ב עשרה, שאם הביאה אז סימנים, אינן סימני נערות.

וכיון שהיציאה בסימנים היא בדבר שיש בו קיצבה "למטה", שודאי לא תצא לפני גיל שתים עשרה שנים, שנה אותה התנא. (637)

ומנין שנאמרה לסימנים קצבה מלמטה?

דתניא, לפי ששנינו בברייתא בענין קטן, מאימתי הבאת שתי שערות מהווה סימן לכך שהוא הגדיל:

קטן בן תשע שנים, בתוך השנה התשיעית לחייו, (638) שהביא שתי שערות, הכל מודים ששערות אלו הן כתוצאה משומא, (639) ואינן

635. כך משמע מרש"י.

636. רש"י כתב "לאחר י"ג שנים". והרש"ש כתב שנראה שצריך לומר י"ב שנים. [וטעמו: מפני שלהלכה בת שהביאה סימנים נעשית גדולה מגיל י"ב שנים]. אך באמת נחלקו בזה תנאים במסכת נדה מה ב עיין שם.

637. פירשנו על פי דברי חכמים להלן בעמוד ב'. וכפי שנפסקה ההלכה.

אבל, רש"י להלן [בעמ' ב' ד"ה שומא] כתב שיש להם קצבה מלמעלה מפני שקטנה המביאה סימנים בפחות מתשע שנים אינם סימנים. ולעיל בענין קצבה מלמעלה, רש"י נקט יותר מי"ג שנים. [וראה הערה קודמת].

ונראה שרש"י רצה לפרש את הגמרא לדברי

הכל, ולפיכך בענין קצבה מלמטה פירש בפחות מתשע שלדברי הכל אין אלו סימנים. [אבל ביותר מתשע ועודם בו יש אומרים שהם סימנים כדלהלן בעמוד ב]. ולענין קצבה מלמעלה פירש למעלה מי"ג שנים, שלדברי הכל אם הביאה סימנים באותו הזמן אינם שומא. אבל פחות מבת י"ג יש אומרים שהם שומא. [עיין נדה מה ב].

638. בלשון המשנה בן תשע שנים היינו בתוך השנה התשיעית לפני שחל יום הולדתו התשיעי. וביום הולדתו התשיעי הוא נקרא בן תשע שנים ויום אחד. כלומר: שכבר עברו תשע שנותיו הראשונות ונכנס יום אחד בתוך השנה העשירית.

639. יבלת. ודרכה להצמיח שיער [על פי רש"י

סימנים לגדלותו.

ואם הביאן משנעשה בן תשע שנים ויום אחד (640) עד בן י"ב שנה ויום אחד, אם הביא שתי שערות בתוך אותו הזמן, ועודן בו עד שנעשה בן י"ב שנה ויום אחד, ולא נשרו קודם — נחלקו תנאים בדבר:

תנא קמא סובר: מאחר שהביא את השערות לפני שנעשה בן י"ב שנים ויום אחד, הרי הן תוצאה משומא.

רבי יוסי ברבי יהודה אומר: הואיל והשערות נשאר בו בעודו בן י"ב שנים ויום אחד ולא נשרו, הרי הן סימן שנעשה גדול.

ואם הביא שערות משנעשה בן י"ג שנה ויום אחד, דברי הכל הרי הן סימן שנעשה גדול.

ובתחילת הברייתא משמע, שתנא קמא ורבי יוסי ברבי יהודה נחלקו דוקא כשהביא שערות בין ט' שנים ל"ב שנה ויום אחד, ועודן בו. אבל אם הביא שתי שערות משנעשה בן י"ב ויום אחד, לדברי הכל הרי הן סימן.

ואילו בסוף הברייתא שנינו שאם הביא שערות מ"ג שנה ויום אחד הרי הן סימן. ומשמע שאם הביא מבן י"ב שנה ויום אחד, אינן סימן.

נמצא שהרישא והסיפא סותרים זה לזה!

בגמרא במסכת נדה [מו א] נאמרו כמה תירוצים בדבר, ואחד התירוצים: ברישא מדובר בבת, שהיא נעשית גדולה בגיל י"ב שנה ויום אחד. ואילו בסיפא מדובר בבן שנעשה גדול בגיל י"ג שנה ויום אחד. (641)

ועל כל פנים, למדנו מדברי הברייתא שיש לסימנים קצבה מלמטה, כלומר, נערה שהביאה סימנים לפני זמנה, אינן סימנים. (642)

ומאחר שיש לסימנים קצבה מלמטה, לפיכך שנה אותם התנא במשנתנו, אבל מיתת האב, שאין לה קצבה לא מלמטה ולא מלמעלה, לא נשנתה במשנתנו.

מתיב רב ששת סתירה לדברי ריש לקיש, שאמר אמה העבריה קונה את עצמה במיתת האב:

נאמר [דברים טו יב—יד]: וכי ימכר לך אחיך העברי או העבריה, ועבדך שש שנים. ובשנה השביעית תשלחנו חפשי מעמך. לא תשלחנו חנינם. [אלא] הענק תעניק לו מצאנך מגרנך ומיקבך."

ומבואר מדברי הכתוב, שעבד או אמה היוצאים כעבור שש שנים, האדון מצווה להעניק להם הענקה.

ולא נאמר בפירוש מה דינם של שאר

והמתרגם].

640. התבאר לעיל הערה 638.

641. נאמרו שם תירוצים נוספים, עיין שם.

642. שהרי אם הביאה שתי שערות לפני תשע

שנים אינן סימן. רש"י.

וכוונתו, שבאופן זה לדברי הכל אינן סימן. אבל לאחר תשע שנים, לדעת רבי יוסי ברבי יהודה אם עודן בה משנעשית בת י"ב הרי אלו סימן, ולדעת חכמים אינן סימן אלא אם כן

היציאות של עבד ואמה [כגון יובל], האם גם כאשר הם יוצאים בשאר היציאות האדון מצווה להעניק להם.

ונחלקו בכך תנאים, וכך שנינו בברייתא: (643)

אלו מעניקים להם: [א] [עבד] היוצא בשש שנים. [ב] וכיובל, [ג] ובמיתת האדון, [ד] ואמה העבירה בסמנים.

[ומיתת האדון, היינו בעבד נרצע, אבל עבד עברי שאינו נרצע, אינו יוצא במיתת האדון, אלא עובד את בנו של האדון שמת].

אבל בורח (644) ויוצא בגרעון כסף, אין מעניקים לו. (645) אלו דברי תנא קמא.

רבי מאיר אומר: בורח אין מעניקים לו. ויוצא בגרעון כסף מעניקים לו. (646)

רבי שמעון אומר: ארבעה בלבד מעניקים להם.

והניחה עתה הגמרא, שרבי שמעון התכוין לארבעה שהזכיר תנא קמא: [א] שש. [ב] יובל. [ג] מיתת האדון בנרצע. [ד] סימנים בנערה.

ורבי שמעון בא לומר, שדוקא בארבעת אלו נאמרה מצות הענקה, ולא בבורח ויוצא בגרעון כסף [ושלא כדברי רבי מאיר].

ומוסיף רבי שמעון: מה שאמרתי שארבעה מעניקים להם — שלשה מהם שייכים באיש, ושלושה מהם שייכים באשה:

באיש שייכים שלשה: [א] שש שנים. [ב] יובל. [ג] מיתת האדון בנרצע.

ובאשה שייכים שלשה: [א] שש שנים. [ב] יובל. [ג] סימנים. (647)

ואי אתה יכול לומר שכל הארבעה שייכים באחד מהם — באיש בפני עצמו, או באשה בפני עצמה, לפי שאין יציאה בסימנים באיש. ואין רציעה באשה. (648)

הביאה שערות משנעשתה בת י"ב ויום אחד. [עיי' לעיל הערה 637].

643. רב ששת הביא רק את דברי רבי שמעון שהוזכרו בסוף הברייתא. ויש אומרים שרב ששת יכל להקשות אף מדברי תנא קמא [כפי שהקשה רב עמרם בגמרא להלן]. אלא שרב ששת לא היה בקי בכל דברי הברייתא ולא שמע אלא את סופה, ולפיכך הביא רק את דברי רבי שמעון והקשה מהם. [הרשב"א בתירוץ שני להלן ד"ה תיובתא. עיי' שם פירוש נוסף, ועיי' רמב"ן וריטב"א ושיטה לא נודע למי, ומהרש"א, ועצמות יוסף]. והבאנו את דברי הברייתא בשלמותם כדי שיובן למה מתייחס רבי שמעון.

644. להלן [בסוף העמוד] הגמרא מקשה: הרי

בורח אינו יוצא לחרות, אלא חייב להשלים את שנות עבדותו!

645. טעם הדבר מבואר בגמרא להלן: מפני שהם יוצאים מדעתם ולא מדעת האדון. ובענין הענקה נאמר [דברים טו ג]: "וכי תשלחנו חפשי מעמך". כלומר: מי ששלוחו מעמך. אבל בורח ויוצא בגרעון כסף שיוצאים מדעתם בעל כרחו של האדון אין מעניקים להם.

646. טעמו מבואר בגמרא להלן בסוף העמוד.

647. כך פירש רש"י. אבל בראשונים מובא פירוש אחר. עיי' שם.

648. שנאמר בענין רציעה [שמות כא ה]: "ואם

ולפיכך לא יתכן לומר שמיתת האדון מוציאה בנרצעת. (649) (650)

והגמרא מקשה מדברי רבי שמעון, על דברי ריש לקיש, שאמר אמה העבריה יוצאת במיתת האב:

ואם איתא, ואם דברי ריש לקיש נכונים, **ניתני נמי**, ראוי לשנות גם את **מיתת האב**, שמוציאה מרשות האדון והיא מחייבת הענקה! **הענקה!**

ומדוע שנינו שארבעה מעניקים להם, ולא חמשה? (651)

וכי תימא, **הכא נמי**, **תני ושייר**, ואם תרצה לתרץ שרבי שמעון שנה מקצת מן היציאות ושייר מקצתם, וכפי שתירצנו לעיל על משנתנו —

אי אפשר לתרץ כן! כי —

והא, הרי **"ארבעה" קתני**, ומאחר שהתנא שונה מנין, משמע שדוקא ארבעה מעניקים להם ולא יותר! (652)

ומוכח מכאן, שאין מיתת האב מוציאה את האמה לחרות! (653)

באשה". [רמב"ן רשב"א ריטב"א, תוספות הרא"ש].

651. מדוע לא נתרץ שאמנם יש יציאה גם במיתת האב, אבל לא נאמרה מצות הענקה ביציאה זו, כשם שלא נאמרה הענקה בבורח וכיוצא בגרעון כסף?

יש לומר: הטעם שאין מעניקים לבורח וליוצא בגרעון נלמד להלן מפטוקים. ומשמע שדוקא בהם אין מעניקים אבל בשאר היציאות מעניקים שהרי לא נאמר בהם שום מיעוט. [על פי עצמות יוסף. וע"ש].

652. כך משמע בפשטות מדברי הגמרא. וכן פירשו תוספות במסכת יבמות [ג ב, והובא במסורת הש"ס].

אבל, תוספות כאן כתבו שהראיה היא ממה שאמר רבי שמעון "ואי אתה יכול לומר ארבעה באחד מהם". ומשמע שאין יותר משלשה באשה כלל. ועיין מה שכתבנו בהערות על תוספות.

653. מדוע עלה בדעת רב ששת לתרץ שתנא ושייר? והלא יש לשאול: מאי שייר דהאי שייר? ויש לומר: היה עולה בדעתנו שהתנא שייר

אמור יאמר העבד". ודרשו חכמים שהמילה "העבד" מדגישה שדין רציעה נאמר בעבד בלבד ולא באמה. [להלן יז ב].

649. להלן הגמרא מקשה: בלא רציעה יש שלש באשה, שהרי מיתת האדון מוציאתה לחירות [כמבואר להלן יז ב], רש"י.

הראשונים התקשו: כיצד עלה בדעתו של רב ששת לפרש את הברייתא באופן שיקשה קושיא פשוטה כל כך?

ותירץ פני יהושע: רב ששת סבר שלדעת רבי שמעון אין האמה יוצאת במיתת האדון, ובירושלמי מובא תנא שסובר כך. [עייין שם. ויש פירושים נוספים בגמרא ושלא כדברי רש"י, עיין רמב"ן רשב"א ריטב"א ושיטה לא נודע למי.

650. פירשנו את הברייתא כהבנתו של רב ששת אבל להלן הגמרא דוחה את הבנתו.

והקשו המפרשים: לפי הבנת רב ששת, במה נחלקו תנא קמא ורבי שמעון? הלא דבריהם שוים זה לזה!

ותירצו: רבי שמעון בא לפרש את דברי תנא קמא — "ואי אתה יכול לומר ארבעה באחד מהם לפי שאין סימנים באיש ואין רציעה

ולכאורה היה אפשר לתרץ, שרבי שמעון לא שנה את מיתת האב, מפני שאין לה קצבה, כשם שתירצנו לעיל שהתנא שבמשנתנו לא שנה דבר שאין לו קצבה. ו"ארבעה" שהזכיר רבי שמעון היינו ארבע יציאות שיש להם קצבה.

אך הגמרא שוללת זאת:

וכי תימא, ואם תרצה לומר, תנא, רק דבר שיש לו קצבה קתני, ואילו דבר שאין לו קצבה, לא קתני. אזי נקשה על דבריך:

והא סימנין, דאין להם קצבה, וקתני!

וכי תימא, הכי נמי כדרב ספרא, ואם תרצה לתרץ שיש לסימנים קצבה למטה, וכפי שתירץ רב ספרא לעיל [על משנתנו], אזי נקשה על דבריך:

והאיכא, והרי בכלל ארבעת היציאות שהזכיר רבי שמעון יש גם את מיתת האדון, ויציאה זו היא בכלל היציאות דאין להם קצבה, ובכל זאת קתני [שנינו זאת]!

ומתרצינן: אמנם התנא לא שנה דברים שאין להם קצבה, ואף את מיתת האדון נמי לא קתני [לא שנה], ואין מיתת האדון בכלל ארבעת היציאות שהזכיר רבי שמעון. (*653)

ואלא, לפי זה, ארבעה — מאי ניהו? מי הם ארבעת העבדים היוצאים בארבע יציאות נפרדות, שמעניקים להם?

אלו הם:

[א] שש שנים.

[ב] ויובל שאירע בתוך שש שנים.

[ג] ויובל של רציעה.

כלומר עבד שעבד שש שנים שלמות, ובסיומן נרצע, והרי הוא יוצא ביובל. ויציאה זו נחשבת יציאה בפני עצמה, מלבד היובל המוציא את העבד בתוך שש שנים.

[ד] ואמה העבריה היוצאת בסימנים.

ולפי זה, רבי שמעון לא שנה את מיתת האדון בכלל ארבעת היציאות, מפני שאין לה קצבה.

ולכן יש לומר, שאף מיתת האב מוציאה את האמה, ובכל זאת לא שנה רבי שמעון, הואיל ואין לה קצבה. (*654)

ומוכיחה הגמרא, שאין מיתת האדון בכלל

גם שטר, ולפיכך שייר אף את מיתת האדון, ולמסקנת הגמרא ש"ארבעה קתני" צריך לומר ששטר אינו שיוור מפני שיש ללמדו בקל וחומר משאר היציאות שהוזכרו בברייתא. [שהרי שטר הוא מדעת האדון ממש. ואילו שש ויובל אינם מדעתו], ולפיכך אין צורך לשנותו. עצמות יוסף. והעולה מדבריו שדין הענקה נאמר אף ביצא בשטר. וכן דעת מנחת חינוך מ' תפב. והחזון איש בסוגייתנו מסופק בזה. ובשיעורי רבי

שמואל דייק מהרמב"ם שאין הענקה בשטר. ועיין תירוצו אחר לקושית עצמות יוסף במהרש"א.

*653. להלן יתבאר מדוע רבי שמעון לא הזכיר את מיתת האדון.

654. ומדברי תנא קמא שהזכיר את מיתת האדון לא הוקשה לרב ששת. ולהלן הגמרא מקשה

ארבעת היציאות, אלא יובל ויובל של רציעה נמנו כשתי יציאות:

הכי נמי מסתברא, אכן מסתבר שרבי שמעון לא שנה את מיתת האדון:

דקתני סיפא, שהרי רבי שמעון שנה בסוף דבריו:

אי אתה יכול לומר שכל הארבעה שייכים באחד מהם, לפי שאין יציאה בסימנים שייכת באיש, ואין רציעה שייכת באשה. ולפיכך לא שייכת בה היציאה שנאמרה בנרצע.

ואם איתא, ואם נפרש שרבי שמעון מנה את מיתת האדון בכלל ארבעת היציאות, נמצא שהוא החשיב את יציאת העבד ביובל בתוך שש שנות עבודתו ואת היציאה ביובל של עבד נרצע, כיציאה אחת.

נאלו הן ארבעת היציאות: א. שנים. ב. יובל. ג. מיתת האדון, בנרצע. ד. יציאה בסימנים].

ואם כן, יש להקשות:

מדוע אמר רבי שמעון שאי אפשר לומר ארבעה באחד מהם?

והרי **באשה, מיהא, משכחת לה ארבעה!**

הרי לפחות באשה שייכים ארבע יציאות, שהרי מיתת האדון מוציאה באשה אפילו כשלא נרצעה!

אלא, **שמע מינה**, יש לך ללמוד מכאן, שרבי שמעון לא מנה את מיתת האדון בכלל ארבעת היציאות. אלא החשיב את היציאה של עבד עברי ביובל ואת היציאה ביובל של עבד נרצע כשתי יציאות. ויובל של רציעה אינו שייך באשה, מפני שאין רציעה באשה.

והתנא לא שנה את מיתת האדון מפני שאין לה קצבה.

ולפי זה יש לומר, שמיתת האב מוציאה באמה, וכדברי ריש לקיש, ורבי שמעון לא שנה מפני שאין לה קצבה. (665)

מתיב רב עמרם סתירה לדברי ריש לקיש, מברייתא: (666)

הרי שנינו בברייתא: **ואלו מעניקים להם: היוצא בשש שנים, וביובל, ובמיתת האדון, ואמה העבריה בסימנים.**

ואם איתא, ואם אכן מיתת האב מוציאה את האמה, וכדברי ריש לקיש, **ניתני נמי**, ראוי לשנות גם את **מיתת האב!**

ומדוע היא לא נשנתה בברייתא?

ומבאר הגמרא שאין לתרץ על קושיא זו,

מדברי תנא קמא. והטעם לכך שרב ששת לא הקשה מדברי תנא קמא התבאר לעיל הערה 643.

665. רשב"א [סוף ד"ה הא דתניא ארבעה].

אבל, תוספות רי"ד כתב שרבי שמעון חולק על מה שאמר תנא קמא שמעניקים ליוצא

במיתת האדון, מפני שלדעת רבי שמעון מצות הענקה מוטלת דוקא על האדון עצמו, ולא נאמרה על יורשיו כלל. ואם האדון מת היורשים אינם מצווים בהענקה. וכעין זה כתוב בשיטה לא נודע למי.

666. זו תחילת הברייתא שהובאה לעיל, רב

אף אחד מן התירושים שהוזכרו בגמרא לעיל:

א. **וכי תימנא**, אם תתרוץ "תנא ושייר" – שהתנא שנה מקצת מן היציאות, ושייר מקצתם, יש לדחות את דבריך:

והא "אלו" קתני! הרי שנינו כאן "אלו", ומשמע שהתנא מדגיש שדוקא לאלו מעניקים ולא לאחרים. (667)

ומוכח מכאן, שאין יציאה נוספת מלבד ארבעת היציאות הללו!

ב. **וכי תימנא**, ואם תתרוץ שדוקא דבר שיש לו קצבה קתני, אבל דבר שאין לו קצבה לא קתני, ולפיכך לא שנינו את מיתת האב, יש לדחות את דבריך:

והא סימנין, דאין להם קצבה, וקתני!

וכי תימנא, הכי נמי כדרב ספרא, אם תרצה לתרוץ גם כאן כרב ספרא דלעיל, שיש לסימנים קצבה למטה, נקשה על דבריך:

האיכא, הרי שנינו בברייתא את מיתת האדון, ואין לה קצבה, ומוכח מכאן שהתנא שונה אף דבר שאין לו קצבה!

ואם כן, חוזרת הקושיא דלעיל, שלדברי ריש לקיש, הסובר שמיתת האב מוציאה באמה – מדוע לא שנינו זאת בברייתא?

ומסקינן: אכן, תיובתא דריש לקיש – תיובתא!

הסתירה שהבאנו מהברייתא על דברי ריש לקיש, אכן היא סתירה, ונדחו דברי ריש לקיש. אלא, מיתת האב אינה מוציאה את האמה מרשות האדון.

ומקשינן: איך אפשר לדחות את דברי ריש לקיש?

והא ריש לקיש – קל וחומר אמר!

הרי ריש לקיש למד את דבריו מקל וחומר: ומה סימנים, שאין מוציאים מרשות האב, מוציאים מרשות האדון. מיתת האב, שמוציאה מרשות הרב, אינו דין שתוציא מרשות האדון!?

ומתריצין: קל וחומר – פריכא [מופרך] הוא.

משום דאיכא למיפרך, יש לפרוך את הקל וחומר:

מה לסימנים שמוציאים מרשות האדון – הרי זה משום שנשתנה הגוף של האמה!

תאמר במיתת אב, שאינה מוציאה מרשות האדון, משום שכן לא נשתנה הגוף! (668)

(669)

האמה מרשות האדון מאשר את הבת מרשות אביה. וכדלהלן:

אמה העבריה יוצאת בסימנים [מפני שנשתנה גופה], ואילו בת אינה יוצאת בסימנים למרות שהשתנה גופה. ומכאן שקל יותר לצאת מרשות האדון. ומאחר שמיתת האב מוציאה מרשותו של האב כל שכן שתוציא מרשות האדון!

ששת ניסה להוכיח מדברי רבי שמעון, ורב עמרם מוכיח מדברי תנא קמא באותה ברייתא. [על פי הרשב"א ועוד. ועיין לעיל הערה 643].

667. ריטב"א [עיין שם].

668. קשה: מה בכך שבסימנים נשתנה הגוף? והלא עדיין יש להוכיח שקל יותר להוציא את

והגמרא מנסה להוכיח שמיתת האב מוציאה את האמה מרשות האדון וכדעת ריש לקיש:

תני חדא שנינו בברייתא אחת: ענק [הענק] עבד עברי, שייך לעצמו. (670) וכמו כן **ענק [והענק] אמה העבריה, שייך לעצמה.**

ותניא אידך, ושנינו בברייתא אחרת: ענק הענק אמה העבריה בשעה שהיא יוצאת לחרות, וכן, מציאתה שמצאה בשנות עבדותה — הרי הם שייכים לאביה. (671)

ואין לרבה חלק במציאתה, אלא נוטל האדון

מן האב **שכר בטלה בלבד.** שכר על כך שבטלה ממלאכתה בשעת הגבהת המציאה.

מכל מקום, שנינו בברייתא הזאת, שהמענק של האמה שייך לאביה.

ואילו בברייתא הקודמת שנינו שהמענק של האמה שייך לעצמה.

ואם כן, הברייתות סותרות זו לזו!

מאי לאו, וכי לא כך צריך לתרץ:

הא, הברייתא השניה, דברה באמה דנפקא [שיצאה] בסימנים ואביה עדיין חי, ולפיכך

יש לומר: כך כוונת הגמרא לומר: הטעם שאמה עבריה יוצאת בסימנים היינו מפני שאין זה אותו הגוף שהאדון קנה. והקנין שנעשה בה בעודה קטנה אינו מועיל בנעורתה, וזה אינו שייך בענין רשות האב, שהרי האב אינו קונה את בתו על ידי קנין. אלא ממילא הוא זוכה ואין שינוי גופה מוציא אותה מהזכות שהתורה זיכתה לו. ואם כן אין להוכיח מכאן שרשות האב חמורה מרשות האדון. [רמב"ן בתירוץ הראשון, ולזה התכוונו תוספות, עיין בדבריהם ובביאורינו שם, ועיין בראשונים ובמהרש"א].

669. קשה: מה בכך שנפרך הקל וחומר? והלא דברי ריש לקיש מוכרחים מסברא: מאחר שאין לאב זכות בבתו אלא בחייו, אם כן אינו יכול למכור אלא לפי הזכות שיש לו בה, ולא יותר! [פורת יוסף, עיין שם ועיין קובץ שיעורים].

[ואולי יש לדמות את מה שהבת יוצאת מרשות אביה במיתתו, לגר שאין לו יורשים, שנכסיו נעשים הפקר מיד במיתתו. ואין ספק שגר שמכר מנכסיו בחייו הנכסים שייכים לקונה אפילו לאחר מות הגר, ואפילו אם הם ברשות הרבים באותה שעה. וטעם הדבר: מפני שבחיי

הגר אין שום חסרון בכח קניינו בנכסיו, והרי הם שלו לגמרי, אלא שלאחר מותו אין כאן בעלים וממילא הנכסים נעשים הפקר. וכיוצא בזה יש לומר שאין שום חסרון בכח זכותו של האב בבתו, אלא שמיתת האב מוציאה את הבת מרשות האב מפני שהתחדש שהבנים אינם "יורשים" לענין זכותו של האב בבתו, ונמצא שבשעת מיתתו אין כאן בעלים והרי זה כנכסיו הגר שמת בלא יורשים. ומובן שאם האב מכר את זכותו בחייו לאחר אין הבת יוצאת ממנו בשעת מות האב, שהרי עצם זכותו של האב היתה זכות גמורה עולמית].

670. להלן הגמרא תמהה: מה באה הברייתא להשמיענו? מובן מאליו שהענק העבד שייך לו עצמו!

671. האב זכאי בבתו במעשה ידיה, ובמציאתה ועוד. [כתובות מו ב ועוד]. ודוקא בעודה נערה, אבל כשבגרה אין אביה זוכה בה. ומקור הדבר ראה רש"י ד א ד"ה בגרות שמוציאה ותוספות ג ב ד"ה וכי תימא: ויש לומר דלא דמי.

המענק שייך לאביה.

ואילו **הא**, הבריייתא הראשונה, דברה באמה **דנפקא לה** [שיצאה] **במיתת האב**. והואיל והאב אינו קיים, המענק שייך לה עצמה.⁽⁶⁷²⁾

ומכאן, שמיתת האב מוציאה מרשות האדון, וכדברי ריש לקיש!

ודחינן: **לא!** לעולם מיתת האב אינה מוציאה מרשות האדון.

ואידי ואידי דנפקא לה בסימנין. שתי הבריייתות דברו באמה שיצאה בסימנים,

ובכל זאת **לא קשיא**, אין להקשות סתירה בין שתי הבריייתות:

הא, דאיתיה לאב. הבריייתא השניה דברה באמה שיצאה בסימנים ואביה עדיין חי.

ואילו **הא**, הבריייתא הראשונה, דברה **בדליתיה לאב**, כשהאב מת לפני שהאמה יצאה בסימנים, ומאחר שהאב אינו קיים, היא זוכה במענק.

ואגב שהבאנו את הבריייתא "ענק עבד עברי לעצמו. וענק אמה העבריה לעצמה", מבארת הגמרא מה באה הבריייתא להשמיענו:

בשלמא מובן שיש חידוש בכך שענק אמה

העבריה שייך לעצמה, ואף על פי שאין לה אב שיטול את הענקה, בכל זאת הבריייתא באה **למעוטי אחין**, לומר שאין האחים יורשים מאביהם את הזכות ליטול את הענקה. וכדלהלן:

דתניא: נאמר [ויקרא כה] בענין עבדים כנעניים: **"והתנחלתם אותם לבניכם אחריתכם"**.

המילה "אותם" מיותרת היא,⁽⁶⁷³⁾ ובאה למעט —

דוקא "אותם" אתם מנחילים לבניכם.

ולא את **בנותיכם** אתם מנחילים לבניכם.

מכאן, שאין אדם מוריש את הזכות שזכתה לו התורה ברווחים הבאים מחמת בתו, לבנו.

כגון: מעשה ידיה וכסף הענקה — למרות שהם שייכים לאב, בכל זאת אם מת האב אין הבנים יורשים זכות זו, אלא הרי היא של הבת עצמה.⁽⁶⁷⁴⁾

ולפיכך מובן כי מה ששנינו "ענק אמה העבריה לעצמה", בא להשמיענו: ולא לאחים.

אלא, אבל קשה על מה ששנינו בתחילת

672. מדוע עלה בדעת הגמרא שהבריייתא השניה מדברת באמה שיצאה במיתת האב? הלא אפשר בפשטות להעמיד את הבריייתא באמה שיצאה בסימנים ואביה מת קודם לכן, וכפי שהגמרא עצמה מתרצת מיד! עיין עצמות יוסף ומקנה.

673. הפרשה מדברת בעבדים כנעניים, ואין צורך לומר "והתנחלתם אותם לבניכם" וגו'.

אלא היה די לומר "והתנחלתם לבניכם" וגו' ומובן מאליו שמדובר בעבדים כנעניים.

674. "אם מת אביה קודם שיבואו לידו הרי הן של עצמה" — לשון רמב"ם עבדים ג טו. ומכאן שאם האב זכה בהענקה ובמציאתה הרי הוא מורישם לבניו.

ואם הכסף הגיע לידה [כגון במציאה] ולא

הברייתא "ענק עבד עברי לעצמו" – פשיטא! אלא למאן?! וכי למי הייתי יכול לתת את הענקת עבד עברי? הרי אין לאב או לאדם אחר זכות בעבד כלל!

אמר רב יוסף: יו"ד קרת קא חזינא הכא, הריני רואה כאן שהתנא לקח את האות י' שהיא קטנה, ועשאה כאילו היא עיר גדולה. ומשל הוא זה, כלומר: התנא האריך את משנתו בלי צורך.⁽⁶⁷⁵⁾ ואכן אין חידוש בכך שהענק עבד עברי שייך לעצמו.

אביי אמר: הכי [כך] אמר רב ששת: יש חידוש במה ששנינו שהענק עבד עברי לעצמו. כי הא מני, מי שנה ברייתא זאת? – תוטאי הוא ששנאה, וכדלהלן:

דתניא: תוטאי אומר: נאמר [דברים טו] "הענק תעניק לו". המילה "לו" מיותרת היא, ובאה למעט שדוקא לו מעניקים, ולא לבעל חובו.

כגון: אם העבד חייב ממון לאדם כל שהוא, אין אומרים שבעל החוב יטול את ההענקה מן האדון עבור חובו, אלא האדון נותן את הענקה לעבד בלבד.⁽⁶⁷⁶⁾

ולפיכך שנינו בברייתא דלעיל, "ענק עבד עברי לעצמו". כלומר, דוקא לעצמו ולא לבעל חובו.

הגמרא לעיל הביאה את דברי תנא קמא רבי שמעון בענין העבדים שמעניקים להם. ועתה הגמרא מביאה את הברייתא בשלמותה, ואת מה שדנו בזה בני הישיבה:

גופא, גוף דברי הברייתא דלעיל כך הוא:

אלו מעניקים להם: [א] עבד היוצא בשש שנים, [ב] וכיובל, [ג] ובמיתת האדון בעבד נרצע. [ד] ואמה העבריה בסימנין.

אבל, בורה ויוצא בגרעון כסף אין מעניקים לו. אלו דברי תנא קמא.

רבי מאיר אומר: בורה אכן אין מעניקים לו. ואולם, יוצא בגרעון כסף מעניקים לו.

רבי שמעון אומר: ארבעה מעניקים להם: [א] היוצא בשש שנים. [ב] היוצא ביובל שאירע בתוך שש שנים. [ג] עבד נרצע היוצא ביובל לאחר שש שנים. [ד] אמה העבריה היוצאת בסימנים.⁽⁶⁷⁷⁾

לידו, אין האב מורישה לבניו. [כסף משנה, אבל עיין משנה למלך].

ואם הבת יצאה בסימנים בחיי אביה ועדיין האדון לא שילם את הענקתה אין האב מורישה לבניו. [כן דייק משנה למלך מדברי כסף משנה. וכן הביא בשם מהרי"ט. וכן משמע מדברי תוספות ר"י הזקן. ועיין עוד במשנה למלך שם].

675. רש"י. והיינו שהיה ראוי לשנות רק "הענק אמה עבריה לעצמה".

676. תוטאי סובר כרבי נתן – שראובן שהלוה מעות לשמעון, ולוי היה חייב לשמעון מעות, בית דין מוציאים מלוי את הממון שהוא חייב לשמעון ונותנים אותו לראובן.

ולפיכך הכתוב הוצרך לומר שלענין הענקה אין מוציאים מהאדון ונותנים לבעל חובו של העבד. [רש"י על פי הגמרא לעיל טו א].

677. כך היא מסקנת הגמרא לעיל. [והטעם לכך שרבי שמעון לא הזכיר את מיתת האדון החבאר לעיל הערה 665].

ומוסיף רבי שמעון: **שלשה** מהם שייכים **באיש**: [א] שש שנים. [ב] יובל שאירע בתוך שש. [ג] יובל המוציא את הנרצע.

ושלשה מהם שייכים **באשה**: [א] שש שנים. [ב] יובל שאירע בתוך שש. [ג] סימנים.

ואי אתה יכול לומר שכל הארבעה שייכים **באחד מהן**, באיש בפני עצמו, או באשה בפני עצמה, לפי שאין יציאה בסימנים שייכת **באיש**, ואין רציעה שייכת **באשה**, ולפיכך כמובן לא שייך שהיובל יוציא אותה לאחר רציעה.

הגמרא דנה בביאור דברי הברייתא.

למדנו בברייתא שלדברי תנא קמא ורבי שמעון אין מעניקים לבורח וליוצא בגרעון כסף. ואילו לרבי מאיר בורח אין מעניקים לו אבל יוצא בגרעון כסף מעניקים לו.

והוינן בה: **מנא הני מילי**, מנין למדנו זאת?

ומשנינן: **דתנו רבנן**:

נאמר [דברים טו יב—יד]: "וכי ימכר לך אחיך העברי או העבריה, ועבדך שש שנים, ובשנה השביעית תשלחנו חפשי מעמך, וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם, [אלא] הענק תעניק לו". וגו'.

למדנו מדברי הכתוב שעבד או אמה היוצאים כעבור שש שנים, האדון מצווה להעניק להם הענקה.

ושנינו על כך בברייתא: **יכול לא יהו מעניקים אלא לעבד היוצא בשש**, שבו דבר הכתוב.

מנין ידעו חכמים לרבות אף יוצא **כיובל**, ובמיתת האדון, ואמה העבריה **בסימנים**, שאף להם מעניקים?

תלמוד לומר, לכך נאמר בכתוב: "תשלחנו חפשי מעמך, וכי תשלחנו". לא היה צריך לכתוב "תשלחנו" אלא פעם אחת. ולמה נכתב פעמיים? לרבות את שאר צורות השילוחין, שאף בהם מעניקים לעבד.

ומאחר שהכתוב ריבה אף את שאר צורות השילוחין, אם כן **יכול שאני מרבה בכלל זה** אף את הבורח והיוצא **בגרעון כסף**, שאף להם מעניקים.

תלמוד לומר, לכך נאמר [שם]: "וכי תשלחנו חפשי מעמך". המילה 'מעמך' מיותרת, (678) ובאה למעט, שהכתוב מדבר דוקא **במי ששילוחו מעמך**, מדעתך. (679) **יצא הבורח והיוצא בגרעון כסף**, שהכתוב לא דיבר בהם, משום שהם בגדר **אין שילוחו**

678. שהרי ברור הוא שהשילוח הוא "מעמך", דהיינו מאדוני העבד.

679. רש"י. וקשה: וכי היוצא בשש וכיוכל ובמיתת האדון יוצא מדעתו של האדון?! והלא אפילו אם האדון עומד וצווה שלא יצא אין שומעים לו! [וכן הקשה בשיעורי רבי שמואל]. ונראה, שמאחר שבשעה שהאדון קונה את

העבד הוא יודע שזמן עבודתו מוגבל עד שש או עד היובל או עד מיתתו, הרי זה כאילו קנאו עד שיגיע אותו הזמן. ולפיכך זה קרוי מדעת האדון. אבל בגרעון כסף אינו נחשב כאילו האדון קנאו רק עד זמן הגרעון מאחר שזה תלוי בדעתו של העבד ובכחו לצאת כל זמן שירצה ואפילו מיד. ובודאי כשהאדון קנה את העבד קנאו במחשבה שאין לעבד ממון ולא יעלה בידו לצאת בגרעון

מעמך, מדעתך, שהרי השחרור בא על ידי מעשה העבד עצמו. ולפיכך אין מעניקים להם. (680)

רבי מאיר אומר: אמנם בורח אין מעניקין לו, משום דאין שילוחו מעמך אלא בעל כרחך.

אבל יוצא בגרעון כסף מעניקים לו, מפני ששילוחו מעמך.

כלומר, מצוה על האדון לקבל את הגרעון מן העבד ולשלחו. (681) (682)

ועל כל פנים, לדברי הכל, בורח — אין מעניקים לו.

ותמהינן: הרי בורח — השלמה בעי!

בורח אינו יוצא לחרות על ידי בריחתו, אלא עליו להשלים את שש שנות עבדותו, ולפני שהשלים בודאי מוכן מאליו שאין ראוי להעניק לו, שהרי עדיין לא יצא לחרות. (683)

ובהכרח, שהכתוב מדבר לאחר השלמתו, כשהוא יוצא בשש שנים כשאר עבדים, ואם כן ראוי להעניק לו כדין היוצא בשש!

והגמרא מבארת מנין פשוט לנו שהבורח חייב להשלים את שש שנות עבדותו:

דתניא: מנין לבורח שחייב להשלים?

כסף. ולפיכך יציאת העבד נחשבת בעל כרחו של האדון.

[ועיין שיעורי רבי שמואל אותיות ריט"רכא].
ב. אם גרעון הכסף נעשה מדעתו של האדון חייב בהענקה. מנחת חינוך מב. אבל הגרש"ר [שם] נוטה לומר שאף באופן זה אין מעניקים לו.

680. עיין בהערה הקודמת.

681. המקנה מסופק שמא לדעת רבי מאיר יציאת גרעון כסף אינה נעשית אלא מדעתו של האדון ולפיכך זה קרוי "שילוחו מעמך". [ולפי הצד שגרעון כסף נעשה בעל כרחו של האדון לא ביאר מדוע זה קרוי "שילוחו מעמך"].

ולפי מה שנתבאר לעיל [בהערה 679] יש ליישב את דברי רבי מאיר אפילו לפי הצד שגרעון כסף נעשה בעל כרחו של האדון:

מאחר שבשעת קניית העבד האדון ידע שהתורה נותנת לעבד זכות לגאול את עצמו, אם כן מלכתחילה האדון קנה את העבד על דעת כן, וזה נחשב "שילוחו מעמך". מה שאין כן בורח שהתורה לא נתנה לעבד זכות לברוח, והוא ברח

בעל כרחו של האדון ובלא שום זכות לעשות כן, זה אינו בכלל "שילוחו מעמך".

682. הקשה המקנה: מאחר שלדעת רבי מאיר היוצא בגרעון כסף מעניקים לו. אם כן, יש לחשוש שאדם ימכור את עצמו לעבד או את בתו לאמה, ויפדה מיד, ויקבל הענקה בשיעור 15 סלעים כדלהלן בגמרא.

ולפיכך כתב המקנה שיתכן שלדעת רבי מאיר אין גרעון כסף נעשה אלא מדעת האדון. [ראה בהערה הקודמת]. או, יש לומר, שבית דין אינם כופין על הענקה, אלא זה כמצות צדקה, ואם האדון יראה שיש הערמה בדבר, לא יתן הענקה. [ע"ש].

ובשיטה לא נודע למי כתב שהיוצא בגרעון כסף מעניקים לו לפי מספר השנים שעבד. [כלומר: מחלקים את 15 הסלעים שלהענקה למספר שנותיו של העבד ומקבל לפי הזמן שעבד], ולפי זה אם יצא בגרעון כסף מיד, לא יקבל הענקה אלא כל שהוא. [והובא בבירורי השיטות ועיין שם עוד].

683. ריטב"א.

תלמוד לומר [שמות כא] בענין עבד עברי: "שש שנים יעבד". וזה לא עבד שש שנים.

יכול, שמא תאמר אפילו אם העבד חלה בזמן שש שנות עבודתו, (684) הרי זה חייב להשלים. (685)

תלמוד לומר, לכך נאמר [שמות כא]: "ובשביעית יצא". (686) ללמד שיש עבד שיוצא בשביעית אף על פי שלא עבד שש שנים שלמות, (687) והיינו עבד שחלה. (688)

ומאחר שהברייתא אומרת שעבד שברח חייב להשלים את שנות עבודתו, ויוצא לאחר

שישלים, אם כן, ראוי להעניק לו כדין עבד היוצא בשש! וקשה: למה שנינו שבורח אין מעניקים לו?

אמר רב ששת תירוך: הכא, במאי עסקינן, הברייתא שאמרה אין מעניקים לבורח, עוסקת בכגון שברח ולאחר מכן פגע בו יובל, (689) לפני שחזר להשלים את עבודתו. והיובל מוציאו לחרות.

מהו דתימא, שמא היית אומר: הואיל ואפיק ליה יובל, הואיל והיובל הוא שהוציאו לחרות, לפיכך "שילוחו מעמד" קרינן ביה, ולא נקנסיה, ונעניק ליה.

684. פירש רש"י: "יכול אפילו חלה בתוך שש היא חייב להשלים ימי חוליו.

מרש"י משמע שהברייתא מדברת בשהתחיל לעבוד וחלה בתוך שש שנות עבודתו. אבל מקושת הגמרא ומתירוצה להלן משמע שהברייתא דברה בחלה כל שש השנים.

ומטעם זה המהרש"א מחק זאת מדברי רש"י. ואף תוספות ר"ד הגיה את דבריו. [כך הבין עצמות יוסף].

אבל האחרונים ישבו את פירוש רש"י כפי הגירסא שלפנינו. עיין עצמות יוסף, פני יהושע, ספר המקנה.

685. יש מפרשים שהברייתא מדברת בבורח שחלה, והברייתא מסיקה שמאחר שחלה אינו צריך להשלים. [ריטב"א בשם יש מפרשים, ומשנה למלך עבדים ב ד בדעת הרמב"ם והסמ"ג].

אבל בירושלמי כתוב שאם העבד ברח וחלה, או שחלה בבית רבו וברח, חייב להשלים, מפני שהאדון יכול לומר לו אילו היית בביתי היית מבריא מיד. וכן מסקנת הרמב"ן הרשב"א והריטב"א.

686. משפט זה מיותר, שהרי כבר נאמר "שש שנים יעבד", ומובן מאליו שבשביעית יצא.

687. כך פירש רש"י. ומשמע מלשונו שמדובר בעבד שעבד מקצת שש וחלה מקצתם. אבל מהרש"א מחק זאת מפירוש רש"י. מפני שהגמרא להלן מעמידה את הברייתא בחלה כל שש. ועיין לעיל הערה 684.

688. אך נשאלת השאלה: מדוע למדנו מ"ובשביעית יצא" שחולה פטור מלהשלים, ואילו מ"שש שנים יעבד" למדנו שבורח חייב להשלים? והלא אפשר לומר להיפך "שש שנים יעבד" מלמד שחולה חייב להשלים, "ובשביעית יצא" מלמד שבורח פטור מלהשלים!

ויש לומר: מסתבר יותר לפטור את החולה מהשלמה מפני שהיה ברשות רבו שש שנים, ואילו בורח לא היה ברשות רבו שש שנים ואין מתקיים בו "שש שנים יעבד" כלל. [ירושלמי, הובא ברשב"א].

689. פירש רש"י: "ופגע בו יובל אחרי כן